

De diensteneconomie organiseren

De voorspelbare nieuwe sociale ongelijkheid weggommen

Mark Elchardus

Socioloog aan de VUB

De sociale ongelijkheid is steeds meer voorspelbaar. De scholingsgraad speelt daarbij een belangrijke rol. Om die ongelijkheid weg te werken, moet de overstap van de industrieel georiënteerde samenleving naar een diensteneconomie gemaakt worden. Dat is niet vanzelfsprekend, maar het is wel één van de belangrijkste projecten van links.

Nu haast veertig jaar geleden, in 1958, ondernam de Britse socioloog Michael Young een poging om een science fiction verhaal te schrijven. Young is niet alleen een prominent socioloog, maar ook de man die onder meer het idee van een open universiteit lanceerde, de Britse consumentenvereniging stichtte en in 1945, grotendeels alleen, het manifest van de Labour partij schreef. Dat was het befaamde *Let Us Face the Future*, waarmee Clement Attlee ten strijde trok en een onverhoopt grote verkiezingsoverwinning behaalde. Met zijn verhaal scheert Young geen hoge literaire toppen. Het werd echter een belangwekkend essay, dat vandaag actueler is dan ooit.

Ongenoegen door uitsluiting

Het verhaal heeft de vorm van een sociologisch rapport dat in het jaar 2033 is geschreven, naar aanleiding van de onlusten die werden uitgelokt door de zogeheten populistische beweging. Deze laatste bestaat grotendeels uit laaggeschoolden. In het rapport wordt gespeurd naar de oorzaken van de rellen. De auteur schetst de algemene ontwikkeling als volgt: "In het begin van de periode die ik hier bestudeer, in 1914, telden de hogere klassen in hun rangen een

goede proportie genieën en dommeriken. Dat gold eveneens voor de arbeiders... Intelligentie leek toevallig over de klassen verdeeld... De grote verandering van deze eeuw... is dat intelligentie tussen de klassen werd herverdeeld... Getalenteerde mensen van bescheiden komaf kregen de mogelijkheid op te klimmen tot betere posities waarin zij hun talenten kunnen aanwenden, met het gevolg dat de lagere klassen meer en meer bevolkt zijn door mensen met beperkte bekwaamheden". Die ontwikkeling wordt in de titel van het rapport omschreven als *the rise of the meritocracy*, de opkomst van de meritocratie. Onderwijskansen worden geboden op basis van talent, posities worden toegewezen op basis van de prestaties in het onderwijs en bevorderingen vinden enkel en alleen plaats op basis van bekwaamheid, inzet en prestatie. De minder talentrijke, slome kinderen uit de *upper class* worden onherroepelijk naar de louter uitvoerende banen of de werkloosheid verwezen. Die radicale ontwikkeling, zo suggereert de auteur van het rapport, werd gestimuleerd door de noodzaak internationaal competitief te zijn. Zij werd ook bevorderd door de socialisten die aan iedereen gelijke kansen wilden geven.

Die ontwikkeling heeft ook een invloed op

de wijze waarop goederen worden geproduceerd en diensten verleend. Zij verhoogt de productiviteit en leidt ertoe dat in 1988 een zeker *Clauson Committee* moet vaststellen dat nagenoeg dertig procent van de volwassenen niet meer kan worden tewerkgesteld in de gewone economie. De enige tewerkstellingsmogelijkheden die dat comité nog ziet, situeren zich in de persoonlijke dienstverlening. Vergeten we niet dat *The rise of the meritocracy* geschreven werd in 1958, toen hier op de Expo het atoom werd onthuld, als een architecturale ode aan het vooruitgangsoptimisme. Toen lag 1988 nog 30 jaar ver in de toekomst. Young beschrijft hoe de conclusies van de commissie Clauson de discussie aanzwengelt over de vraag of een terugkeer naar de persoonlijke dienstverlening wel in overeenstemming kan worden gebracht met de waarden van de maatschappij in het algemeen, en van het socialisme in het bijzonder.

Naar het einde van de 20ste eeuw, zo leren we verder uit het rapport, wordt de vastgestelde ontwikkeling nog versneld omdat men er in slaagt de bekwaamheid van jongeren op een betrouwbare manier op zeer jonge leeftijd te meten. Daardoor wordt de plaats die mensen in de samenleving zullen bekleden erg voorspelbaar. De onderwijsmiddelen kunnen dan doeltreffend worden aangewend: geïnvesteerd in talentrijke jongeren, niet verspild aan minder bekwaamen. Die toegenomen efficiëntie draagt natuurlijk ook bij tot een gevoel van uitsluiting. De mensen die in de scholen naar de zwakkere richtingen worden gestuurd en vanaf dat ogenblik weten dat hun toekomst zeer bescheiden zal zijn, voelen zich gemarginaliseerd. Dat gevoel, zo stelt de auteur, is één van de bronnen van het ongenoegen dat zich in de jaren dertig van de 21ste eeuw via de populistische beweging op een gewelddadige manier manifesteert.

Dat ongenoegen neemt pas echt dreigende vormen aan als de elite haar eigen kinderen probeert te behoeden voor de gevolgen van de meritocratie. Intelligente ouders hebben niet altijd intelligente kinderen en de nieuwe elite wil haar kinderen via de minder aantrekkelijke richtingen in het onderwijs toch niet zien afglijden naar de lagere klassen. Zij begint daarom de re-

gels van de meritocratische samenleving te vervalsen. Deze gelden nog voor brede lagen van de bevolking, maar niet voor de groepen die over voldoende invloed beschikken om hun kinderen af te schermen van de meedogenloze, meritocratische oordelen. Als die onrechtvaardigheid zichtbaar wordt, breken de onlusten uit. De schrijver van het rapport wil deze niet dramatiseren, maar in het jaar 2034 verschijnt zijn werkstuk postuum. Hij is in de onlusten omgekomen.

Beklemmend herkenbaar

Ik heb het boekje van Young voor het eerst in 1973 gelezen. Het werd toen intens besproken in kringen van sociologen die zich bezighielden met de problematiek van gelijkheid en ongelijkheid. Het leek mij toen niet bijzonder overtuigend omdat het steunde op de veronderstelling dat talent, als een soort aangeboren IQ, schaars is en vastligt van bij de geboorte. Psychologen kunnen de aan- of afwezigheid ervan alleen maar vaststellen; scholen kunnen er niets wezenlijks aan veranderen. Die aannames leken me onhoudbaar. Zij overtuigen mij nog steeds niet. De sociale, economische en politieke ontwikkelingen van het laatste decennium hebben er mij, en ik vermoed een aantal van mijn generatiegenoten, echter toe aangezet het verhaal van Michael Young te herlezen. Ik hoop dat ik er in geslaagd ben duidelijk te maken dat men dat vandaag niet kan doen zonder een herkenningseffect, af en toe grappig, doorgaans beklemmend. We zien het, veertig jaar geleden neergeschreven in de voltooid verleden tijd, allemaal de revue passeren: de stelling van onder meer Rossanvallon dat uitsluiting voorspelbaarder wordt; de stelling dat onze economie een kwart tot een derde van de bevolking kan missen; de groeiende kloof tussen laag- en hooggeschoolden; de groeiende klemtoon die wordt gelegd op persoonlijke inzet en vaardigheid; de stelling dat de diensteneconomie, inclusief de persoonlijke diensten, één van de grote groeipolen voor de tewerkstelling is; kortom, het geheel van de ontwikkelingen die vandaag onder de hoofding *nieuwe sociale kwestie* worden gevat. Maar het essay voorspelt ook de opkomst van populistische politiek; de ontwaarding van het

parlement, de overtuiging van jongere, hogerschoolden dat de tijd van de politieke tegenstellingen voorbij is, dat verstandige mensen nu onder elkaar wel kunnen uitmaken wat goed is voor iedereen...

Wat is er nu van aan?

In welke mate kan het profetische essay van Young ons helpen het huidige tijdsgewricht te begrijpen? Leven wij in de meritocratie zoals hij die beschreef? Uiteraard niet. De kinderen uit de welstellende gezinnen worden in onze samenleving beschermd tegen de gestrengheid van een waarlijk meritocratische samenleving; de kinderen uit bescheiden en arme gezinnen, krijgen geen gelijke kansen. Maar onze samenleving lijkt wel op de gedegenereerde meritocratie waartegen, in het science fictionverhaal, de revolutie broeit: geen gelijke kansen, maar een samenleving die jobs en levenskansen steeds meer toewijst op basis van het diploma en de persoonlijke prestaties. Ik denk dat vooral drie ontwikkelingen verklaren waarom wij onze huidige samenleving zo frappant in de toekomstprojecties van Michael Young herkennen.

Er zijn, ten eerste, een aantal nieuwe organisatie modellen gegroeid in de bedrijven en op de andere tewerkstellingsplaatsen. Deze doen een groter beroep op de persoonlijke inbreng en koppelen de beloning, de promotie en de tewerkstellingskansen rechtstreeks aan persoonlijke prestaties [1]. Daardoor wordt de rol van vaardigheid, motivatie, inzet en bekwaamheid veel belangrijker en veel zichtbaarder. Dit behoort tot de kern van de flexibilisering en het intensiever worden van het werk [2]. Zo'n ontwikkeling leidt ertoe dat de collectieve categorie arbeider minder duidelijk en minder pertinent wordt, terwijl de individuele werknemer uitgroeit tot een belangrijker gegeven [3].

Ten tweede, meet het onderwijs betrekkelijk goed de vaardigheden en bekwaamheden die in de samenleving worden gevraagd. We zien een grote en steeds strakkere samenhang tussen het opleidingsniveau en de tewerkstellingskansen [4]. Mensen met weinig scholing hebben een veel grotere kans op werkloosheid en op langdurige werkloosheid. Zij hebben ook, in het ge-

val van de vrouwen, een grotere kans niet tegen bezoldiging te werken. Van de vrouwen tussen de 25 en de 44, met enkel een diploma van het lager secundair onderwijs, was in 1996 55% beroepsactief; van de vrouwen uit die leeftijdsgroep met een opleiding in het hoger onderwijs werkt daarentegen niet minder dan 86% tegen bezoldiging [5]. Beginnen in een bescheiden positie en opklimmen tot een toppositie is voor iedereen, mannen en vrouwen, moeilijker geworden dan een paar generaties terug [6]. Voor heel wat loopbanen geldt een universitair diploma nu als een toegangsticket. Wij zijn geen echt meritocratische samenleving, maar dat neemt niet weg dat over de laatste 40 jaar de kansengelijkheid is toegenomen, in de zin dat het onderwijs betrekkelijk gelijke kansen biedt aan jongeren die onderling erg ongelijk zijn in termen van de talenten, de vaardigheden, de smaak, de stimulansen, de ambities en de horizons waarmee zij naar de scholen trekken.

Die twee ontwikkelingen samen leiden tot een samenleving waarin de levenskansen sterker met het opleidingsniveau samenhangen. De kans op nagenoeg alles wat een invloed heeft op de omstandigheden die kunnen bijdragen tot comfort, welzijn en geluk, hangt sterk samen met het opleidingsniveau [7]. Dat geldt voor de kans op tewerkstelling, het risico op langdurige werkloosheid, op armoede, op vereenzaming, op ziekte, de kans op de kennis, de vaardigheden en de motivatie om risicogedrag te mijden, op de kennis en de vaardigheden die kunnen helpen bij herstel na een ziekte. Dat geldt eveneens voor de kans de eigen rechten te laten gelden, de kans te leven in een aangename, veilige omgeving, de kans de toekomst met een gerust gemoed tegemoet te zien, de kans gebruik te maken van de collectieve voorzieningen die de samenleving biedt. Niet alle leden van de samenleving worden in dezelfde mate door deze ontwikkelingen geraakt. Bijvoorbeeld de mensen die in de gouden jaren een kapitaal wisten op te bouwen, alsook hun kinderen die op een erfenis kunnen rekenen, worden ten dele van de gevolgen van die ontwikkeling afgeschermd. Maar de overgrote meerderheid van de bevolking wordt er wel mee geconfronteerd, hetzij onder de

vorm van de kansen die deze nieuwe vorm van ongelijkheid hen biedt, hetzij onder de vorm van de uitsluiting en de moeilijkheden die deze nieuwe vorm van ongelijkheid voor hen inhoudt.

Voorspelbare ongelijkheid

Wie denkt dat dit soort ongelijkheid er al altijd is geweest, vergist zich. Levenskansen zijn natuurlijk altijd ongelijk verdeeld geweest. Het is trouwens helemaal niet zeker dat de mate van ongelijkheid is toegenomen. Er zijn heel wat gegevens die laten vermoeden dat landen met een goed sociaal zekerheidsstelsel, zoals België, de omvang van de ongelijkheid in toom hebben gehouden, misschien zelfs hebben verkleind, ondanks de lage economische groei en de tewerkstellingscrisis [8]. We moeten kijken naar wat zich dieper, onder de oppervlakte van een schijnbaar stabiele mate van ongelijkheid afspeelt. Wat zich heeft gewijzigd, is de aard van die ongelijkheid. Omdat deze nu heel sterk samenhangt met de scholing, wordt aan jonge mensen al vrij snel gesignaleerd of zij al dan niet mogen rekenen op hogere studies en op een van de betere loopbanen. De samenleving wordt weer minder open. De toekomstige levenskansen worden voorspelbaarder. Heel wat jonge mensen krijgen de dromen die ze koesteren al snel als een deksel op de neus. Heel wat volwassenen ontwikkelen een zeer onzeker, angstig, pessimistisch toekomstbeeld [9].

De ontwikkelingen die leiden naar een grotere mate van voorspelbaarheid van de uitsluiting, de armoede, de ziekte en de vroegtijdige dood, wekken ook de indruk dat die risico's niet zozeer samenhangen met sociale condities, maar het gevolg zijn van persoonlijke keuzen, van zelf gekozen levenswijzen [10]. In een samenleving die het denken in termen van sociale klassen verleert, worden armoede en ziekte niet langer beschouwd als gevolgen van sociale condities. Het worden daarentegen consequenties van een persoonlijke keuze en van een persoonlijk falen. De sociale ongelijkheid wordt daarom kwetsender. Sociale ongelijkheden verschijnen nu als oordelen over het persoonlijke kunnen, de persoonlijke inzet en de intelligentie. Sociale kloven worden pijnlijke blessures. Dat verklaart

waarom het vandaag zo moeilijk is over ongelijkheid te spreken. Het etiket 'laaggeschoold' lijkt al meteen een oordeel over personen in te houden, niet alleen een verwijzing naar sociale condities. Om die reden verpakte Michael Young zijn sociologisch vermoeden dat het meritocratische streven naar kansengelijkheid ons uiteindelijk naar een nieuwe, pijnlijke soort ongelijkheid zou leiden, als een science fictionverhaal. De groei van die ongelijkheid verklaart waarschijnlijk ook waarom wij in deze samenleving zo snel op zoek gaan naar verantwoordelijken en schuldigen, waarom wij het moeilijk hebben een samenleving van burgers te zijn en met rasse schreden een triestige maatschappij van klagers en aanklagers, van slachtoffers en schuldigen worden. Deze nieuwe sociale ongelijkheid plaatst ons voor de uitdaging een groot deel van de bevolking, dat nu wordt uitgesloten, terug volwaardig lid te maken van de samenleving.

Waarom die voorspelbare ongelijkheid?

Om dat te doen, moeten we allereerst de consequenties trekken uit de opties die onze beschaving in het verleden heeft genomen. Wij hebben onze enorme technologische mogelijkheden niet aangewend om meer vrijetijd te verwerven. Wij zijn daarentegen harder gaan werken en hebben de technologische mogelijkheden aangewend om onze levensstandaard drastisch te verhogen. We hebben over de laatste veertig jaar daartoe ook de vrouwen gemobiliseerd voor bezoldigd werk buitenshuis. Van een samenleving die bestond uit werkende mannen enerzijds, vrouwen aan de haard anderzijds, zijn we op die manier snel geëvolueerd naar een samenleving van werkende, hoogopgeleide mannen en vrouwen enerzijds, werkloze of niet tewerkgestelde laagopgeleide mannen en vrouwen anderzijds. Daarom is de positie van de laagopgeleide vrouwen vandaag zo benard. Zij cumuleren de beperkingen van zowel het oude als het nieuwe regime. We kunnen ons nu afvragen of die keuze voor economische groei en materiële welvaart de best mogelijke optie was, maar het is een ontwikkeling die niet snel zal worden gekeerd. De tendens naar gezinnen van twee-verdieners en naar intens werk voor een

deel van de bevolking zal mijns inziens niet betekenisvol worden gemilderd. Wij ontwikkelen niet in de richting van een vrijetijdssamenleving, wel in de richting van een samenleving van twee-verdieners met een nijpend gebrek aan tijd enerzijds, een grote groep mensen die uitgesloten wordt van werk en van volwaardig lidmaatschap in de samenleving anderzijds.

Wij hebben in onze beschaving ook geopteerd voor een lang leven. Onze economische mogelijkheden zouden ons een rijkelijker bestaan garanderen, moesten we het gemiddeld niet zo lang trekken. Een gemiddelde levensduur van 80 à 85 jaar impliceert het een en ander. Het lijkt me bijvoorbeeld niet zo zeker dat een arbeidsloopbaan van 35 jaar, van stel 20 tot de gepensioneerde leeftijd van 55, voldoende is om 85 jaar comfortabel van te kunnen leven. Zo productief zijn wij nu ook weer niet. De verlenging van de levensduur zwengelt ook de behoefte aan zorgen en diensten aan. Mensen van boven de tachtig hebben hulp nodig en zowat één op drie van hen is matig tot sterk zorgbehoevend. Omdat onze economie in heel wat gezinnen het werk van zowel de man als de vrouw mobiliseert, kan die behoefte zeker niet volledig via gezinsrelaties en de mantelzorg worden opgevangen. Dit verdeelt onze een samenleving in mensen die onvoldoende zorgen krijgen en in mensen die niet zorgzaam kunnen zijn omdat de arbeidsmarkt de vraag naar hulp en het aanbod van hulp niet samenbrengt.

De hoge echtscheidingsgraad maakt van het gezin een minder stabiel gegeven en dus ook een minder betrouwbare bron van diensten. In dat opzicht gelijkt het gezin op de loopbaan. Ook deze heeft haar vastheid en voorspelbaarheid verloren. Zowel het aantal mensen dat bij een eerste huwelijk of samenlevingsrelatie een levenslange verbintenis aangaat als het aantal mensen dat bij de eerste job meteen aan een rechtlijnige, levenslange loopbaan begint, is drastisch afgenomen. Dat biedt mogelijkheden en perspectieven, maar draagt ook een zwaar prijskaartje in termen van onzekerheid. Flexibiliteit en vrijheid hebben inderdaad een prijs. Deze wordt onbetaalbaar hoog als we niet snel de consequenties trekken uit de opties die in het verle-

den werden genomen, overigens op zo'n manier dat niemand zich daar vandaag voor verantwoordelijk acht. Zowel het twee-verdienersschap, de verlenging van de levensduur als de flexibilisering van de loopbaan en de gezinsvorming, verhogen de behoefte aan diensten, terwijl de technologische evolutie steeds meer jobs die eigen waren aan de industriële samenleving doet verdwijnen. Men mag voor mijn part alle mogelijke oplossingen voor het probleem van de werkloosheid uitproberen, maar de kern van de zaak is het samenbrengen van de enorme onbeantwoorde behoefte en het grote aanbod aan werk, die elkaar nu niet ontmoeten of elkaar enkel buiten de reguliere economie, in het zwart weten te vinden.

De diensteneconomie organiseren

De arbeidsmarkt werkt niet. Hij blokkeert de samenleving op de oude industriële orde die niet langer aansluit bij onze levenswijze en onze technologische mogelijkheden. Hij weet de overstap naar de diensteneconomie en een zorgzame samenleving niet te nemen. Het verwezenlijken van die overgang moet één van de belangrijke projecten van links worden. Wij moeten de voorzieningen en de diensten scheppen die een optimale aanwending van het talent en de technologische mogelijkheden toelaat en tevens het comfort en het welzijn van de bevolking verhoogt. Ik ben er van overtuigd dat als diensten gemakkelijker toegankelijk worden heel wat mensen zullen beseffen dat zij hun welvaart meer kunnen verhogen door het kopen van diensten dan door verdere materiële consumptie.

Eén belangrijk element van de ontwikkeling van een diensteneconomie is het organiseren van de dienstverlening. De mensen die nu van de arbeidsmarkt worden uitgesloten, hebben de vaardigheden die nodig zijn om in grote mate bij te dragen tot het welzijn en het geluk van hun medeburgers. Men moet hen die kans geven. Laten we ons inspannen om een samenleving te worden waar meer mensen betaald worden om voor elkaar te zorgen en echte diensten te verlenen, minder om elkaar te vervolgen, tegen mekaar te procederen, mekaar processen aan te

doen of in gevangenissen te bewaken. Laten we er voor zorgen dat in de nabije toekomst het aantal advocaten en magistraten iets minder snel moet toenemen, het aantal mensen dat levensbevestigende zorgen en diensten verleent iets sneller kan groeien.

Verskillende organisaties die gerangschikt worden onder de sociale economie kunnen daartoe bijdragen. De mutualiteiten hebben op dat vlak een bijzondere verantwoordelijkheid, ook al omdat zij bijzondere mogelijkheden hebben. Zij zijn goed geplaatst om de verzorgingsbehoeften te onderkennen. Zij kunnen de mensen die aan die behoeften kunnen beantwoorden, selecteren. Omdat het dikwijls om laaggeschoolden gaat, hebben die mensen wat meer begeleiding en omkadering nodig. Ook dat kan een organisatie als de mutualiteit bieden. Zowel de tewerkstellingsinitiatieven, de lastenverlaging, de regelgeving over de thuiszorg als de plannen in verband met een zorgverzekering, wijzen erop dat de huidige regering de blokkering wil doorbreken en de diensteneconomie wil openen. Wij moeten er over waken dat deze zich evenwichtig ontwikkelt. Welke stelsels en systemen ook worden bedacht, zij moeten voldoen aan dat criterium: een harmonieuze, wederzijds ondersteunende ontwikkeling van de vraag en het aanbod van diensten en zorgen verzekeren.

Niet vanzelfsprekend

Het overstappen op een diensteneconomie is niet vanzelfsprekend. Heel wat mensen achten het verlenen van diensten minderwaardig aan het soort werk waarmee de industriële samenleving hen vertrouwd heeft gemaakt. Dat geldt zeker voor de persoonlijke diensten. Op dat vlak is een mentaliteitswijziging nodig. 'Mentaliteitswijziging' is een vage, misschien zelfs wollige uitdrukking, maar ze heeft toch een aantal scherpe kantjes. Er schuilt dikwijls een flinke dosis huichelarij in de kritiek op de persoonlijke diensten. In een onderzoek dat momenteel wordt verricht naar universitaire afgestudeerden, stellen we vast dat per koppel universitaires haast een kwart-time huishoudelijke hulp wordt tewerkgesteld. Het leven van die gezinnen zou zonder die hulp nagenoeg onmogelijk zijn. We

moeten ons duidelijk realiseren dat het openen van de universiteit en daarna van een hele reeks loopbanen voor vrouwen, slechts is mogelijk geweest omdat tegelijkertijd het aantal mensen dat persoonlijke diensten verleent, is toegenomen. De bejubelde emancipatie was mogelijk dankzij de strijd van de vrouwenbeweging en de behoefte aan hoog opgeleide arbeidskrachten, maar bovenal dankzij de beschikbaarheid van een groot aantal kuisvrouwen die in het zwart werken. Laten we niet te beroerd zijn dat vast te stellen en moedig genoeg om die dienstverlening te organiseren op een manier die zekerheid en waardigheid biedt aan de dienstverlener. We moeten de dienstverlening uit de economische schemerzone halen. Ook daar schiet de huidige arbeidsmarkt tekort. Rond de dienstverlening kunnen klant en zorgverstrekker mekaar moeilijk persoonlijk vinden. Het werkgeversschap is te belastend voor de meeste gezinnen. Er is behoefte aan organisaties die bemiddelen, die zorgen dat een vraag om hulp, die dikwijls uit een noodsituatie voortvloeit, snel wordt beantwoord met een adequaat aanbod van hulp. Die intermediair moet ook zorgen voor de omkadering van de dienstverlener en moet mee bouwen aan een statuut dat waardigheid, zekerheid en goede arbeidsomstandigheden garandeert.

Hooggeschoolden worden bevoordeeld

De problemen van laaggeschoolden beperken zich natuurlijk niet tot een kwestie van tewerkstelling. Het gaat niet alleen om werk, maar ook en vooral om respect en waardigheid. Hun belangen in het algemeen moeten harder worden verdedigd. Hun stem wordt nu ternauwernood gehoord. Zij zijn zo stil dat men vergeet dat, volgens de laatste volkstelling, 47% van de Vlamingen slechts een diploma van het lager onderwijs heeft, 62% niet verder studeerde dan het lager secundair onderwijs, slechts 10% een diploma heeft van het hoger onderwijs buiten de universiteit en minder dan 5% een universitair diploma. Eén van de cruciale opdrachten van de socialistische beweging bestaat er in stem te geven aan de laaggeschoolden en hen weerbaarder te maken. Sociale bewegingen moeten aanwezig zijn op de plaatsen waar zij leven, moeten aan

hun zijde staan als zij ziek zijn, kinderen krijgen, een partner verliezen of hulpbehoevend worden. Zij moeten daar zijn, in de eerste plaats om te helpen, maar ook om te luisteren en te leren hoe zij de belangen van die burgers beter kunnen dienen, hoe zij die burgers meer stem kunnen geven. Er gaat vandaag te veel geld van de gemeenschap naar de hogeschoolden, te weinig naar de laaggeschoolden. Of het nu gaat om onderwijs, gezondheidszorg of arbeid, laaggeschoolden en hun kinderen hebben meer aandacht, meer zorgen, meer omkadering nodig dan hogeschoolden. Een verdeling van middelen die daar geen of onvoldoende rekening mee houdt, is onrechtvaardig. Zij behandelt mensen die niet gelijk zijn alsof zij dat wel zijn. Dat leidt altijd tot grove vormen van ongelijkheid en onrechtvaardigheid. Scholen met grote concentraties kinderen van laaggeschoolde ouders moeten meer middelen krijgen per leerling dan scholen met concentraties hogeschoolde ouders, aan de gezondheid en de preventie van ziekte van laaggeschoolden moet per capita meer besteed worden dan aan de gezondheid van hogeschoolden, in buurten met concentraties laaggeschoolden moet meer geïnvesteerd worden dan in andere buurten... dat lijken me essentiële regels voor het gelijkheidsstreven van de toekomst.

Onderwijs t.a.v. veeleisende samenleving

Er zijn nog heel wat mensen die stellen dat aangezien zoveel problemen voortvloeien uit een lage graad van onderwijs, we maar meer onderwijs moeten geven, bijvoorbeeld niemand de school mag verlaten zonder een diploma van het secundair onderwijs. Er zijn ook heel wat mensen die, terecht, vaststellen dat de scholen geen gelijke kansen bieden en dus zorgzamer, opener en beter moeten worden, opdat zij in grotere mate gelijke kansen zouden bieden. Dat lijken evidente stellingen. Wie kan er nu tegen meer en beter onderwijs zijn? Toch mogen we van die inspanningen niet al te veel resultaten verwachten. Ik ben er van overtuigd dat onze scholen het vrij goed doen en dat niemand in deze samenleving weet hoe we op korte of middellange termijn een veel grotere mate van effec-

tieve kansengelijkheid zouden kunnen realiseren. Ik ben er daarentegen niet van overtuigd dat het langer op school houden van mensen die nu al dikwijls schoolmoe zijn als ze afstuderen, veel zal bijdragen tot de kansen van die mensen op de arbeidsmarkt en in het leven. Vandaag worden mensen uitgesloten, enerzijds omdat deze maatschappij erg veeleisend is en op de werkplaats, in verband met de persoonlijke gezondheid en in het dagelijkse leven in het algemeen, een mate van kennis, vaardigheid en inspanning vergt die een deel van de bevolking niet kan opbrengen, anderzijds omdat deze maatschappij beroep doet op een bepaalde set van talenten en andere, bijvoorbeeld zorgzaamheid, sterk onderwaardeert. Scholen stellen de ongelijke verdeling van de gewaardeerde talenten vast. Zij dragen ook in belangrijke mate bij tot de ontplooiing van die talenten, maar worden tevens geconfronteerd met het feit dat zij deze niet fundamenteel kunnen veranderen. Kinderen komen de scholen ongelijk binnen en verlaten ze, geklasseerd naar de graad waarin zij de kennis, de vaardigheden en de houdingen hebben die in deze samenleving worden gewaardeerd. Wij moeten blijven ijveren voor een zo goed en open mogelijk onderwijs. Wij moeten streven naar een onderwijs dat meer gelijkheid schept, door er bijvoorbeeld voor te ijveren dat voortaan meer middelen gaan naar de kinderen die meer aandacht en inspanning vergen. Maar we moeten ophouden te doen alsof de scholen de problemen kunnen oplossen die in de maatschappij, in de economie hun oorsprong vinden en ook daar moeten worden opgelost. Wij moeten de conflicten aandurven die nodig zijn om de positie van de laaggeschoolden in de economie, in het sociale leven en in de politiek te versterken.

Gelijkheid opnieuw inhoud geven

De groei van een nieuwe sociale ongelijkheid confronteert ons weer met de vraag wat 'gelijkheid' voor ons, sociaal-democraten, betekent. Die vraag is van wezenlijk belang, want het kenmerk dat alle linkse bewegingen in al hun historische en lokale verscheidenheid typeert en onderscheidt van andere ideologische en politieke stromingen, is precies het streven

naar gelijkheid. Dat streven kan heel verschillende vormen aannemen, afhankelijk van de soort ongelijkheid waartegen men zich verzet. Vandaag moeten we ons verzetten tegen ongelijkheden die worden verantwoord in termen van verschillen in talenten, vaardigheden, kennis en informatie. Gelijkheid kan niet betekenen dat iedereen hetzelfde heeft of hetzelfde doet. Die nachtmerrie is nooit de droom van socialisten geweest. Gelijkheid is een voortdurend streven, een voortdurend elimineren van onverantwoorde bronnen van verschillen in kansen op een goed leven. Het is gemakkelijk te stellen dat de status van de ouders een onverantwoorde bron van dergelijke verschillen is. Het is veel moeilijker de onverantwoorde ongelijkheden die samenhangen met verschillen in talenten, kennis en vaardigheden ongedaan te maken. Dat is een waarlijk moeilijke opdracht. We moeten immers bouwen aan een samenleving waarin mensen worden aangemoedigd tot inzet, waarin de talenten van individuen zo volledig mogelijk tot ontplooiing kunnen komen, waarin mensen worden gestimuleerd om hun talenten en vaardigheden maximaal te gebruiken voor het bevorderen van hun persoonlijk welzijn en voor het welzijn van eenieder, en tegelijkertijd moeten we er voor zorgen dat verschillen in inzet, dat verschillen in de talenten, de vaardigheden, de kennis die wordt ingezet, niet tot grote of duurzame ongelijkheden leiden.

Dat is de soort opdracht die de geschiedenis geregeld aan de sociaal-democratie geeft. Wij blijken niet in de wieg gelegd om te dromen van utopia, zelfs niet om te verwijlen in geklaag, maar om hier en nu de bestaande samenleving te doen werken en menselijker te maken. Een halve eeuw geleden bestond die opdracht erin de chronische onderconsumptie van het kapita-

lisme op te lossen. Vandaag bestaat ze er in de diensteneconomie te openen en de laaggeschoolden op te nemen in een samenleving die werkt.

De auteur sprak deze tekst uit op het SVV-congres '75 jaar SVV' op vrijdag 14 november 1997 in Deinze.

- [1] Rogers J. & W. Streeck, *Productive Solidarities: Economic Strategy and Left Politics*, in: D. Milliband, *Reinventing the Left*, Polity Press, Cambridge, 1994.
- [2] Elchardus, M., *De gemobiliseerde samenleving*, Koning Boudewijnstichting, Brussel, 1996.
- [3] Over de politieke gevolgen daarvan, zie M. Elchardus, *Class, cultural realignment and the rise of the populist right*, in: A. Erskine et al. (eds.), *Changing Europe. Some aspects of identity, conflict and social justice*, Avebury, Aldershot, 1996.
- [4] Holderbeke, F., *Lagergeschoolden op de arbeidsmarkt*, Koning Boudewijnstichting, Brussel, 1997. Leroy, F., *Laaggeschoolde vrouwen en de arbeidsmarkt: erop of eronder*, Bijdrage aan het SVV-congres van 14 november, 1997.
- [5] Holderbeke, 1997, o.c.
- [6] Gerschuny, J., *Occupational trajectories: the importance of longitudinal evidence in understanding change in social stratification*, Plenary address tot the Friesland Academy of Science Conference, October 12, 1994.
- [7] Cantillon, B. & I. Marx, *Naar een doelmatig tewerkstellingsbeleid*, Koning Boudewijnstichting, Brussel, 1995; Cantillon, B. & I. Marx, *De nieuwe sociale kwestie, Samenleving en Politiek*, 1997,2,1:28-34. Zie ook, *Meer kansen voor vrouwen*. Tekst voor de werkgroep gezondheidszorg ter voorbereiding van SVV-congres, 14 november, 1997.
- [8] Marx, I. & G. Verbist, *Low-wage employment and poverty: curse or cure*, Paper prepared for the European Low-Wage Employment Research Network, January 1, 1997; Cantillon, B., I. Marx & K. Van den Bosch, *Poverty in advanced economies: Trends and policy issues*, Centre for Social Policy, University of Antwerp, 1997.
- [9] Voorspelbaar ongeluk, o.c.
- [10] Zo'n visie wordt verdedigd door onder meer Beck, U., *The Risk Society*, Polity Press, Cambridge, 1992, die een aantal nuttige inzichten in de aard van de ecologische risico's onterecht veralgemeent naar sociale en economische risico's.